

MÖVZU. XARİCİ ƏLAQƏLƏR HÜQUQU.

PLAN

GİRİŞ

1. Xarici əlaqlər hüququnun anlayışı, mənbələri və xarici əlaqə orqanlarının ümumi xarakteristikası.
2. Diplomatik nümayəndəliklər: anlayışı və funksiyaları
3. Beynəlxalq təşkilatlarda dövlət nümayəndəlikləri və xüsusi misiyalar.
4. Konsul və konsulluq nümayəndəliklərinin anlayışı, mənbələri və ümumi xarakteristikası.

NƏTİCƏ

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. **L.H. Hüseyinov** “Beynəlxalq hüquq”. Dərslik. Bakı, 2000-ci il.
2. **R.F. Məmmədov**. “Beynəlxalq hüquq”. Dərslik. Bakı- Qanun, 2000-ci il.
3. **İ.Balayev**. “Beynəlxalq hüquq”. Ümumi hissə. Bakı, 2000-ci il.
4. **Ə.Əsgərov**. «Beynəlxalq hüquq». Dərslik. Bakı-1979.
5. **İ.Cəfərov**. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhı. Bakı, 2001-ci il.
6. **V.N.Xropanyuk**. “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi”. Bakı, 1995-ci il.
7. **Neçayev B.N. Vlasova L.V.** Dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar və ya beynəlxalq təşkilatlar arasında beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında Vyana konvensiyası. 1986-cı il. (Beynəlxalq hüquq sovet illiyi cur.) M.1987.
8. **Talalayev A.N.** Beynəlxalq müqavilələr hüququ. M.1987.
9. **Tiupov O.N.** Beynəlxalq öhdəliklərin riayət edilməsi prinsipi. M.1979.

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti «ölkənin daxilində və xarici münasibətlərdə Azərbaycan dövlətini təmsil edir» (8-ci maddənin I hissəsi). 109-cu maddəyə əsasən, Prezident «Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndəliklərinin təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə təqdimat verir, Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndələrini təyin edir və geri çağırır (15-ci bənd); xarici ölkələrin diplomatik nümayəndələrinin etimadnamə və övdətnamələrini qəbul edir (16-cı bənd); dövlətlərarası və hökumətlərarası beynəlxalq müqavilələr bağlayır, dövlətlərarası beynəlxalq müqavilələri təsdiq və ləğv olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edir; təsdiqnamələri imzalayır (17-ci bənd); Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə müharibə elan edir və sülh bağlayır (30-cu bənd).

1.Xarici əlaqlər hüququnun anlayışı, mənbələri və xarici əlaqə orqanlarının ümumi xarakteristikası.

Beynəlxalq hüququn bu ən qədim və ənənəvi sahəsinin məzmunu indiki dövrdə xeyli genişlənməmişdir; xarici əlaqlər hüququna hazırda həmçinin bir sıra digər yeni məsələləri, o cümlədən, dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlardakı nümayəndəliklərinin, təntənəli tədbirlərdə, danışıqlar aparılmasında və s. iştirak etmək üçün digər dövlətlərə göndərilən xüsusi missiyaların funksiyalarını, beynəlxalq təşkilatların və onların əməkdaşlarının imtiyaz və immunitetlərini nizama salan normalar da daxildir.

Xarici əlaqələr hüququnun nizamasalma predmetinə aşağıdakı münasibətlər daxildir:

- **Dövlətin xarici əlaqələrini nizamlayan münasibətlər;**
- **Diplomatik və konsulluq xidmətinin təşkili üzrə münasibətlər;**
- **Dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlar yanında nümayəndəlikləri üzrə münasibətlər;**
- **Xüsusi missiyalar üzrə münasibətlər;**
- **Diplomatik immunitet və imtiyazlar üzrə münasibətlər.**

Beləliklə, xarici əlaqlər hüququ dedikdə dövləti beynəlxalq ünsiyyətdə təmsil edən dövlət orqanlarının statusunu və funksiyalarını tənzimləyən beynəlxalq hüquq normalarının məcmusubaşa düşülür.

Xarici əlaqlər hüququnun əsas mənbələri kimi beynəlxalq müqavilə və beynəlxalq hüquqi adət çıxış edir. Dövlətlər arasında diplomatiya və konsulluq münasibətləri uzun tarixi dövr ərzində beynəlxalq adət normalarına söykənmişdir. İkinci dünya müharibəsindən sonrakı illərdə bu normalar bir neçə universal konvensiya şəklində məcəllələşdirilmişdir.

Xarici əlaqlər hüququ sahəsində əsas beynəlxalq konvensiyalar aşağıdakılardır:

1. Diplomatik münasibətlər haqqında 1961-ci il Vyana Konvensiyası;

2. Konsulluq münasibətləri haqqında 1963-cü il Vyana Konvensiyası;

3. Xüsusi missiyalar haqqında 1969-ju il Konvensiyası;

4. Beynəlxalq səviyyədə müdafiə olunan şəxslər, o cümlədən diplomatik agentlər əleyhinə cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1973-cü il Konvensiyası;

5. Dövlətlərin universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərdə nümayəndəlikləri haqqında 1975-ci il Vyana Konvensiyası.

Xarici əlaqlər hüququ sahəsində bir sıra digər sənədlər də mövcuddur. Məsələn, beynəlxalq təşkilatların imtiyaz və immunitetləri ilə bağlı iki mühüm konvensiyayı göstərmək olar:

1. BMT-nin imtiyaz və immunitetləri haqqında 1946-cı il Konvensiyası;

2. BMT-nin ixtisaslaşmış təsisatlarının imtiyaz və immunitetləri haqqında 1947-ci il Konvensiyası.

Bundan əlavə, müvafiq normalar beynəlxalq təşkilatların nizamnamələrində və habelə, yerləşdikləri dövlətlərlə bağladıkları imtiyaz və immunitet məsələləri üzrə ikitərəfli müqavilələrdə təsbit olunmuşdur. Xarici əlaqlər hüququnun mənbələri sırasında ikitərəfli konsulluq konvensiyalarını da qeyd etmək lazımdır.

Xarici əlaqələri həyata keçirən dövlət orqanları

Dövlətin digər dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla xarici əlaqələrini həyata keçirən orqanlar dövlətdaxili və xarici orqanlara ayrılır.

Dövlətdaxili orqanlar daim həmin dövlətin ərazisində fəaliyyət göstərən xarici əlaqə orqanlarıdır. Bu orqanlar öz növbəsində iki növə ayrılır:

a) dövləti bütün məsələlər üzrə təmsil edən orqanlar;

b) dövləti hər hansı bir sahə üzrə təmsil edən orqanlar. Birinci qrupa dövlət başçısı, hökumət və xarici işlər nazirliyi daxildir. Dövlət başçısı, hökumət başçısı və xarici işlər naziri həmin dövləti onun xarici əlaqələrində bütün məsələlər üzrə ex officio (yəni, vəzifəsinə görə) təmsil edirlər.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti «ölkənin daxilində və xarici münasibətlərdə Azərbaycan dövlətini təmsil edir» (8-ci maddənin I hissəsi). 109-cu maddəyə əsasən, Prezident «Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndəliklərinin təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə təqdimat verir, Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndələrini təyin edir və geri çağırır (15-ci bənd); xarici ölkələrin diplomatik nümayəndələrinin etimadnamə və övdətnamələrini qəbul edir (16-cı bənd); dövlətlərarası və hökumətlərarası beynəlxalq müqavilələr bağlayır, dövlətlərarası beynəlxalq müqavilələri təsdiq və ləğv olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edir; təsdiqnamələri imzalayır (17-ci bənd); Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə müharibə elan edir və sülh bağlayır (30-cu bənd).

Azərbaycan Respublikasının hökuməti xarici siyasətin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üzrə tədbirlər həyata keçirir. Hökumətlərarası və idarələrarası müqavilələr müvafiq olaraq baş nazir və nazirlik və ya idarə başçısı tərəfindən imzalanır və hökumət tərəfindən təsdiq olunur.

Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi bilavasitə xarici əlaqələri həyata keçirən əsas orqandır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1992-ci il 9 aprel tarixli 660 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının

Xarici İşlər Nazirliyi haqqında» Əsasnamədə göstərilir ki, «Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının başqa dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrinə rəhbərlik edən dövlət idarəetmə orqanıdır. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin həyata keçirilməsi, Azərbaycan Respublikasının xarici əlaqələr sahəsində işinin təşkili və vəziyyəti üçün məsuliyyət daşıyır».

Parlamentə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, xarici siyasət məsələlərində bu orqan əslində mühüm rol oynayır. Parlamentlər bu və ya digər aktual beynəlxalq məsələlərə öz münasibətini bildirir, digər ölkələrin parlamentlərinə müraciətlər qəbul edir, beynəlxalq parlament təşkilatlarının (məsələn, Avropa Parlamentinin, Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının və s.) işində iştirak edirlər. Buna baxmayaraq, parlament beynəlxalq münasibətlərdə dövlətin təmsilçisi kimi çıxış etmir. O, dövlət adından müqavilələr bağlamaq səlahiyyətinə malik deyildir. Parlament nümayəndələrinin verdikləri bəyanatlar müvafiq dövlət üçün beynəlxalq öhdəliklər doğurmur.

Xarici əlaqələr həyata keçirən dövlətdaxili orqanların ikinci qrupuna, əsas etibarilə, Azərbaycan Respublikasının nümunəsində, Ticarət nazirliyi (xarici iqtisadi əlaqələr idarəsi), Dövlət Gömrük komitəsi və b. aiddir. Digər nazirlik və idarələr də dövlətdaxili qanunvericiliklə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri çərçivəsində dövləti onun xarici əlaqələrində təmsil edirlər.

Xarici orqanlar dövlətin ərazisindən kənarında yerləşən və dövlətin özünün, onun vətəndaşlarının və hüquqi şəxslərinin hüquq və mənafeələrini həyata keçirən dövlət orqanlarıdır. Bu orqanlar öz növbəsində aşağıdakı növlərə bölünür:

daimi: dövlətin diplomatik nümayəndəlikləri, konsulluq nümayəndəlikləri, beynəlxalq təşkilatlar yanında daimi nümayəndəlikləri;

müvəqqəti: təntənəli tədbirlərdə, danışıqlar aparılmasında və s. iştirak etmək üçün digər dövlətlərə göndərilən xüsusi missiyalar, beynəlxalq konfranslarda və ya

beynəlxalq orqanların işində iştirak etmək üçün göndərilən nümayəndə heyətləri və b.

2. Diplomatik nümayəndəliyin anlayışı və funksiyaları

Diplomatik nümayəndəlik dövlətin başqa bir dövlətin ərazisində yerləşən, həmin dövlətlə diplomatik münasibətləri həyata keçirən orqanıdır. Diplomatik nümayəndəliklər müvafiq iki dövlət arasında razılaşmaya əsasən təsis olunur. Çox hallarda belə bir razılaşmanın əldə olunması həmin dövlətlər arasında diplomatik münasibətlərin qurulması ilə eyni vaxta düşür.

Beynəlxalq praktikada diplomatik nümayəndəliklərin iki növü məlumdur:

1. səfirliklər – ən yüksək səviyyəli diplomatik nümayəndəliklərdir. Onların başında fəvqəladə və səlahiyyətli səfir dayanır.

2. missiyalar – daha aşağı səviyyəli diplomatik nümayəndəlik hesab olunur. Onlara fəvqəladə və səlahiyyətli elçi və ya müvəqqəti işlər müvəkkili rəhbərlik edir.

Diplomatik nümayəndəlik öz dövlətinin qəbul edən dövlətdə bütün məsələlər üzrə rəsmi təmsilçisidir. Diplomatik münasibətlər haqqında 1961-ci il Vyana Konvensiyasına görə (3-cü maddə), diplomatik nümayəndəlik aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

1. akkreditə edən dövlətin qəbul edən dövlətdə təmsil olunması;
2. akkreditə edən dövlətin özünün və onun vətəndaşlarının mənafelərinin müdafiəsi;
3. qəbul edən dövlətin hökuməti ilə danışıqlar aparılması;
4. bütün qanuni vasitələrlə qəbul edən dövlətdə olan şəraitin və hadisələrin öyrənilməsi və onlar barəsində öz hökumətinə məlumat verilməsi (informasiya funksiyası);
5. akkreditə edən dövlətlə qəbul edən dövlət arasında dostluq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi.

Bunlardan əlavə, diplomatik nümayəndəliklər bəzi hallarda konsulluq funksiyaları da həyata keçirir; bu məqsədlə səfirliklərin və ya missiyaların tərkibində konsulluq şöbələri təsis olunur.

Diplomatik nümayəndəliyin heyəti

Diplomatik nümayəndəliyin başçısı təmsil olunan dövlətin qəbul edən dövlətdə daimi əsasda fəaliyyət göstərən bütün nümayəndələri ilə müqayisədə ən yüksək təmsilçisi hesab olunur. O, öz dövlətini qəbul edən dövlətdə bütün

məsələlər üzrə təmsil edən yeganə şəxsdir. 1961-ci il Vyana Konvensiyası diplomatik nümayəndəliklərin başçılarının üç dərəcəsini müəyyən etmişdir:

1. dövlət başçıları yanında akkreditə olunan səfir və nuntsilər;
2. dövlət başçıları yanında akkreditə olunan elçi və internuntsilər;
3. xarici işlər nazirləri yanında akkreditə olunan işlər müvəkkilləri.

Əslində son illərin praktikasında elçilərin və daimi işlər müvəkkillərinin təyin olunmasına çox az-az rast gəlinir.

1961-ci il Vyana Konvensiyasına görə, diplomatik nümayəndəliyin heyəti üç kateqoriyaya bölünür:

- diplomatik heyət;
- inzibati-texniki heyət;
- xidmətçi heyət.

Diplomatik heyətə aşağıdakılar daxildir: səfirlər, elçilər, müşavirlər, ticarət nümayəndələri və onların müavinləri, xüsusi attaşelər (hərbi, hərbi-dəniz və hərbi-hava) və onların müavinləri, birinci və ikinci katiblər və attaşelər. Diplomatik heyətin üzvləri akkreditə edən dövlətin vətəndaşları olmalıdır. Lakin, qəbul edən dövlətin razılığı ilə yerli vətəndaşlar və üçüncü dövlətin vətəndaşları təmsil olunan dövlətin diplomatik heyətinə daxil edilə bilər. Diplomatik heyətin üzvlərinə milli qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada diplomatik rütbələr verilir. Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı diplomatik rütbələr mövcuddur:

- a) fəvqəladə və səlahiyyətli səfir;
- b) birinci dərəcəli fəvqəladə və səlahiyyətli səfir;
- c) ikinci dərəcəli fəvqəladə və səlahiyyətli səfir;

- ç) birinci dərəcəli müşavir;
- e) ikinci dərəcəli müşavir;
- ə) birinci dərəcəli birinci katib;
- d) ikinci dərəcəli birinci katib;
- z) birinci dərəcəli ikinci katib;
- j) ikinci dərəcəli ikinci katib;
- i) üçüncü katib;
- ı) attaşə.

İnzibati-texniki heyət dəftərxana müdirlərindən, hesabdarlardan, tərcüməçilərdən, kargüzarlardan, makinaçılardan və başqalarından ibarət olur.

Xidmətçi heyətə isə sürücülər, aşbazlar, kuryerlər və başqaları daxil olur.

İnzibati-texniki və xidmətçi heyətə bəzən yerli vətəndaşlar təyin olunur.

Diplomatik missiyanın başlanması və sona yetməsi

İki dövlət arasında diplomatik nümayəndəliklər mübadiləsi haqqında razılaşma əldə olunduqdan sonra diplomatik missiyanın fəaliyyətə başlaması ilə bağlı ortaya çıxan əsas praktik məsələ nümayəndəliyin başçısının təyin olunmasıdır. Bu, aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olur:

1. qəbul edən dövlətdən, konkret şəxsin diplomatik nümayəndəliyin başçısı təyin olunmasına öz razılığını verməsinin – aqremanın xahiş edilməsi.

Aqreman verilməsə, şəxs göstərilən vəzifəyə təyin oluna bilməz. İmtina edən dövlət bunun motivlərini bəyan etməyə borclu deyildir.

2. aqreman alındıqdan sonra şəxsin diplomatik nümayəndəliyin başçısı təyin olunması barədə müvafiq dövlətdaxili aktın verilməsi.

3. diplomatik nümayəndəliyin başçısı təyin olunmuş şəxsin, qəbul edən dövlətin müvafiq vəzifəli şəxsinə onun rəsmi statusunu təsdiq edən sənədin – etimadnamənin təqdim olunması.

Etimadnamə akkreditə edən dövlətin başçısı tərəfindən imzalanır və diplomatik nümayəndəni qəbul edən dövlətin başçısına ünvanlanır.

Dövlət diplomatik nümayəndəliyin başçısını eyni zamanda bir neçə dövlətə və ya müvafiq beynəlxalq təşkilata diplomatik nümayəndə təyin edə bilər; doğrudur, bu halda bu dövlətlərdən heç biri və ya həmin beynəlxalq təşkilat buna etiraz etməməlidir. Buna diplomatiya və konsulluq hüququnda kumulyasiya deyilir. Kumulyasiya dövlətimizin diplomatik təcrübəsində də istifadə olunur. Diplomantik nümayəndəliyin kumulyasiyasının başqa bir variantı da mümkündür: bu halda bir şəxs iki və daha artıq dövləti qəbul edən dövlətdə (əlbəttə ki, əgər o, buna etiraz etmərsə) təmsil edir.

Diplomatik heyətin qalan üzvlərinə aqreman tələb olunmur. Onları dövlətin xarici işlər idarəsi təyin edir. Həmin şəxslər qəbul edən dövlətə gəldikləri və həmin dövlətin xarici işlər idarəsinə bu barədə məlumat verdikləri andan öz vəzifələrinin icrasına başlamış hesab olunurlar. Hərbi attaşelərin təyin olunmasına isə əksər dövlətlərdə aqreman tipli razılıq tələb olunur.

Diplomatik nümayəndənin funksiyalarının xitam olunması, əsasən, bu hallarda olur:

- akkreditə edən dövlət tərəfindən geri çağırılması;
- qəbul edən dövlət tərəfindən persona non grata (arzuolunmaz şəxs) elan olunması;
- akkreditə edən dövlətlə qəbul edən dövlət arasında diplomatik münasibətlərin kəsilməsi;

- akkreditə edən dövlətlə qəbul edən dövlət arasında müharibə başlanması;
- akkreditə edən dövlətin və ya qəbul edən dövlətin beynəlxalq hüququn subyekti kimi yoxa çıxması.

Diplomatik korpus

«Diplomatik korpus» ifadəsi dar mənada və geniş mənada işlədilir.

Dar mənada diplomatik korpus dövlətdə olan bütün diplomatik nümayəndəliklərin başçılarının cəmi kimi başa düşülür.

Geniş mənada isə bu termin dövlətdəki xarici diplomatik nümayəndəliklərin diplomatik heyətinin üzvlərini və habelə, onların ailə üzvlərini əhatə edir. Diplomatik korpus, əsasən, qəbul edən dövlətdə müəyyən təntənələr zamanı birgə çıxışlar edir.

Diplomatik korpusa diplomatik nümayəndələrdən öz dərəcəsinə və akkreditə vaxtına görə ən böyüyü – duayen rəhbərlik edir.

Diplomatik imtiyazlar və immunitətlər

Diplomatik nümayəndəliklər öz funksiyalarını normal həyata keçirmək üçün qəbul edən dövlətin nəzarətindən kənar olmalıdırlar. Dövlətin malik olduğu immunitet, təbii ki, onu rəsmi təmsil edən orqanlara və ya şəxslərə də təmin olunmalıdır. Bu baxımdan, xarici diplomatik nümayəndəliklərə və onların əməkdaşlarına beynəlxalq hüquq normaları əsasında xüsusi güzəşt və üstünlüklər verilir ki, bunlara **diplomatik imtiyaz və immunitətlər** deyilir. Tərifdən görüldüyü kimi, diplomatik imtiyaz və immunitətlər iki qrupa ayrılır:

1. diplomatik nümayəndəliklərin imtiyaz və immunitətləri;
2. şəxsi imtiyaz və immunitətlər.

Diplomatik nümayəndəliklər aşağıdakı imtiyaz və immunitətlərə malikdir:

1. nümayəndəliyin binalarının toxunulmazlığı;

Qəbul edən dövlətin hakimiyyət orqanları diplomatik nümayəndəliyin başçısının icazəsi olmadan nümayəndəliyin ərazisinə və onun binalarına daxil ola bilməzlər. Binaların özü, onların içində olan əmlak, habelə nəqliyyat vasitələri axtarışa, rekvizisiyaya, həbsə və icra hərəkətlərinə məruz qala bilməz. 1961-ci il Konvensiyasında (22-ci maddə) göstərilir ki, qəbul edən dövlət diplomatik nümayəndəliyin binalarını istənilən müdaxilədən və ya zərər yetirilməsindən qorumaq, nümayəndəliyin rahatlığının hər cür pozulması hallarının və ya onun ləyaqətinin təhqir edilməsinin qarşısını almaq üçün bütün müvafiq tədbirləri görməlidir.

2. fiksəl immuniteti.

Nümayəndəliyin binaları bütün dövlət və bələdiyyə vergi və rüsumlarından (konkret xidmətlərə görə ödəniş haqqından başqa) azaddır.

3. arxiv və sənədlərin toxunulmazlığı.

Nümayəndəliyin bütün arxivləri, sənədləri və habelə, rəsmi yazışmaları toxunulmazdır.

4. nümayəndəliyin öz dövlətinin hökuməti və digər diplomatik nümayəndəlikləri ilə əlaqədə olmaq azadlığı.

Bu əlaqələri həyata keçirmək üçün nümayəndəlik bütün müvafiq vasitələrdən, o cümlədən diplomatik kuryerlərdən sərbəst və maneəsiz istifadə edə bilər. 1961-ci il Vyana Konvensiyası, habelə diplomatik poçtu təyinatı üzrə çatdırdığı ana qədər immunitetə malik olan müvəqqəti (ad hoc) kuryerlərin təyin olunmasını mümkün sayır.

5. gömrük imtiyazları.

Diplomatik nümayəndəlik öz rəsmi istifadəsi üçün ölkəyə gətirdiyi və ölkədən çıxardığı mallara görə gömrük rüsumları ödəməkdən azaddır.

6. bayraq və emblemdən istifadə hüququ.

Diplomatik nümayəndəlik və onun başçısı nümayəndəliyin binaları üzərində və nəqliyyat vasitələrində öz dövlətinin bayraq və emblemindən sərbəst istifadə edə bilər.

Şəxsi imtiyaz və immunitətlər, yəni diplomatik nümayəndəliyin başçısının və diplomatik heyətinin digər üzvlərinin (habelə, onların ailə üzvlərinin) imtiyaz və immunitətlərin aşağıdakılardan ibarətdir:

1. şəxsiyyət toxunulmazlığı;
2. mənzil toxunulmazlığı;
3. yurisdiksiya immuniteti;
4. fiksəl immuniteti;
5. gömrük imtiyazları;
6. hərbi və digər şəxsi mükəlləfiyyətlərdən azad olunma.

İnzibati-texniki heyətin üzvləri də, demək olar ki, eyni imtiyaz və immunitətlərdən istifadə edirlər. Bu şəxslərin mülki-hüquqi və inzibati yurisdiksiyadan immuniteti onlar yalnız öz xidməti vəzifələrini icra etdiyi zaman qüvvədə olur.

Xidmətçi heyətin üzvləri xidməti vəzifələrini icra etdikləri zaman törətdikləri hərəkətlərlə bağlı immunitətə malikdirlər və onlar aldıkları məvacibdən vergi və rüsum ödəməkdən azaddırlar.

3. Dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlar yanında nümayəndəliklər.

Dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlar yanında daimi nümayəndəlikləri diplomatiya və konsulluq hüququnun nisbətən yeni institutu hesab edilir. Bu institutun yaranması və inkişafı müxtəlif səpkili beynəlxalq təşkilatların meydana gəlməsi və beynəlxalq məsələlərin həllində onların artan rolu, dövlətlərlə həmin beynəlxalq təşkilatlar arasındakı əlaqələrin səmərəli qurulması zərurəti ilə əlaqədardır. Dövlətlərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatında, BMT-nin ixtisaslaşmış təşkilatlarında, regional təşkilatlarda daimi nümayəndəlikləri vardır. Təşkilatın nizamnaməsi bunu nəzərdə tutursa, həmin təşkilatın yanında onun üzvü olmayan dövlətlərin daimi müşahidəçi missiyaları olur.

Beynəlxalq təşkilatlar yanında nümayəndə təşkilatın mənzil-qərargahının yerləşdiyi dövlətdə akkreditə olunmur, o, öz dövlətini beynəlxalq təşkilatda (onun orqanında) təmsil edir. Bu faktın özündən aşağıdakı hüquqi nəticələr ortaya çıxır:

a) həmin nümayəndənin təyin olunması üçün beynəlxalq təşkilatdan və ya təşkilatın yerləşdiyi dövlətdən aqreman alınması tələb olunmur;

b) bu nümayəndələr ikitərəfli diplomatiyada tətbiq olunan qaydalar əsasında persona non qrata elan oluna bilməzlər;

c) təşkilatın yerləşdiyi dövlət onlara münasibətdə qarşılıqlı əsasda hər hansı tədbir görə bilməz.

Beynəlxalq təşkilatlar yanında daimi nümayəndəliklərin funksiyaları bunlardır:

a) nümayəndəliyi göndərən dövlətin təmsil olunması;

b) təşkilatda həmin dövlətin mənafeələrinin qorunması;

c) təşkilatla əlaqələr saxlanılması;

ç) öz dövlətinə təşkilatın fəaliyyəti haqqında məlumat verilməsi və s.

Beynəlxalq təşkilatlar yanında nümayəndəliklərin və onların əməkdaşlarının imtiyaz və immunitetləri diplomatik nümayəndəliklərin və onların diplomatik heyətinin malik olduğu imtiyaz və immunitetlərlə ümumən üst-üstə düşür.

Xüsusi missiyalar

Xüsusi missiya dedikdə, müəyyən məsələlər üzrə danışıqlar aparmaq və ya hər hansı konkret vəzifəni yerinə yetirmək məqsədilə (məsələn, yubiley təntənələrində və ya dəfn mərasimlərində iştirak etmək üçün) başqa bir dövlətə onun razılığı ilə göndərilən rəsmi nümayəndə heyəti başa düşülür. Beynəlxalq konfransların və ya beynəlxalq təşkilatların orqanlarının işində iştirak etmək üçün göndərilən nümayəndə heyətləri buraya aid edilmir.

Xüsusi missiyaların hüquqi statusu beynəlxalq adət normaları ilə və az sayda iştirakçısı olan Xüsusi missiyalar haqqında 1969-cu il Konvensiyası ilə nizama salınır. Konvensiyada prinsip etibarı ilə qəbul edilir ki, diplomatik nümayəndəliklərin və onların diplomatik heyətinin malik olduğu imtiyaz və immunitetlər xüsusi missiyalara və onların heyətinə şamil edilir. Bununla belə, Konvensiyada bir sıra məhdudiyyətlər öz əksini tapmışdır. Belə ki, 25-ci maddəyə görə, yerli hakimiyyət nümayəndələri, yanğın və ya digər təbii fəlakət olduqda, xüsusi missiyanın yerləşdiyi binalara missiyanın başçısının razılığı olmadan daxil ola bilirlər.

Konvensiyada (21-ci maddə) nəzərdə tutulur ki, xüsusi missiyaya dövlət başçısı, hökumət başçısı, xarici işlər naziri və ya dövlətdə yüksək mövqe tutan digər şəxs rəhbərlik etdiyi və yaxud onun işində iştirak etdiyi hallarda, bu şəxslər qəbul edən dövlətdə və ya hər hansı üçüncü dövlətdə, beynəlxalq hüquqla (faktiki

olaraq, beynəlxalq adət normaları ilə) tanınan imtiyaz və immunitetlərə malik olurlar.

Beynəlxalq təşkilatların və onların əməkdaşlarının imtiyaz və immunitetləri

Beynəlxalq təşkilatlar və onların əməkdaşları öz funksiyalarını normal həyata keçirmək üçün müvafiq dövlətin (və ya dövlətlərin) hakimiyyət orqanlarının nəzarətindən kənar qalmalıdır. Bununla əlaqədar, beynəlxalq hüquq normalarında onlar üçün diplomatik imtiyaz və immunitetlər müəyyən olunmuşdur.

Beynəlxalq təşkilatların, məsələn, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və BMT-nin ixtisaslaşdırılmış təsisatlarının imtiyaz və immunitetləri diplomatik nümayəndəliklərin yuxarıda şərh etdiyimiz imtiyaz və immunitetləri ilə tam üst-üstə düşür.

Beynəlxalq təşkilatların əməkdaşlarının imtiyaz və immunitetlərinə gəlincə isə, diplomatik imtiyaz və immunitetlər tam həcmdə yalnız bu təşkilatların ən yüksək icraçı şəxsləri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Qalan əməkdaşların imtiyaz və immunitetlərinin əsasında funksional zərurət prinsipi durur. Öz xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən, onlar yerli yurisdiksiyadan immunitetə malikdirlər, habelə vergi immunitetindən, gömrük imtiyazlarından və s. istifadə edirlər.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı üçün müəyyən missiyanı həyata keçirən ekspertlər tapşırığın yerinə yetirilməsi müddətinə bir sıra imtiyaz və immunitetlərə malik olurlar:

- a) həbsə alınmadan və ya tutulub saxlanmadan immunitet;
- b) törətdikləri istənilən hərəkətə görə məhkəmə-prosessual immuniteti;
- c) sənədlərin toxunulmazlığı;

ç) şifrdən istifadə etmək və kuryer vasitəsilə rəsmi yazışmalar aparmaq hüququ;

e) şəxsi baqajla bağlı diplomatik nümayəndələrə verilən eyni güzəştlər və s.

4. Konsulluqlar: anlayışı və funksiyaları

Səfirliklər (və ya daimi missiyalar) kimi, konsulluqlar da dövləti onun səhədlərindən kənarında təmsil edən daimi nümayəndəlikləridir. Lakin konsulluqlar aşağıda şərh edəcəyimiz funksiyalarına görə diplomatik nümayəndəliklərdən fərqlənir. Bundan əlavə, onlar qəbul edən dövlətin bütün ərazisində deyil, onun yalnız bir hissəsini əhatə edən və qarşılıqlı razılıq əsasında müəyyən olunan konsulluq dairəsində fəaliyyət göstərir. Beləliklə, bir dövlətin ərazisində başqa bir dövlətin bir neçə konsulluq idarəsi ola bilər. Konsulluq münasibətləri müvafiq dövlətlər arasında diplomatik münasibətlər olmadığı halda da qurula bilər, digər tərəfdən, diplomatik münasibətlərin kəsilməsi hələ konsulluq münasibətlərinin xitam olunması demək deyildir. Konsulluq idarələrinə konsullar rəhbərlik edir. Diplomatik nümayəndədən fərqli olaraq, konsul öz dövlətinin qəbul edən dövlətdə səlahiyyətli nümayəndəsi sayılır. O, öz dövlətini yalnız müəyyən məsələlər üzrə və yalnız öz konsulluq dairəsində təmsil edir.

Konsulluq funksiyaları xüsusi konsulluq idarələri tərəfindən və ya tərkibində konsulluq şöbələri olan diplomatik nümayəndəliklər tərəfindən həyata keçirilir. Konsulluq idarələrinin dörd növü vardır:

1. baş konsulluqlar;
2. konsulluqlar;
3. vitse-konsulluqlar;
4. konsul agentlikləri.

Buna uyğun olaraq, dörd konsul dərəcəsi mövcuddur:

1. baş konsul;
2. konsul;
3. vitse-konsul;
4. konsul agenti.

Bəzi dövlətlər öz praktikasında fəxri və ya şatdankənar konsullardan istifadə edir. Adətən, fəxri konsullar konsulluğun yerləşdiyi dövlətdə daimi yaşayan şəxslərin sırasından təyin olunur. Onlar təyin edən dövlətin dövlət qulluqçuları ştatında hesab olunurlar və bu işə görə məvacib almırlar.

Konsulluq münasibətləri haqqında 1963-cü il Vyana Konvensiyasına görə, konsullar aşağıdakı funksiyaları həyata keçirirlər:

1. öz dövlətinin, onun hüquqi şəxslərinin və vətəndaşlarının mənafələrini qorumaq;
2. öz dövləti ilə qəbul edən dövlət arasında ticarət, iqtisadi, mədəni, elmi və digər əlaqələrin inkişafına yardım göstərmək;
3. konsulluq dairəsinin iqtisadi, hüquqi və siyasi həyatına dair məlumat toplamaq və öz dövlətinin xarici işlər nazirliyinə çatdırmaq;
4. öz dövlətinin vətəndaşları üçün inzibati və notariat funksiyaları həyata keçirmək;
5. öz dövlətinin dəniz və hava gəmilərinə, digər nəqliyyat növlərinə və onların heyətinə münasibətdə müəyyən vəzifələr yerinə yetirmək;
6. öz dövlətinə səfər edən əcnəbilərə vizalar vermək və s.

1963-cü il Konvensiyasına görə, konsulluq idarəsinn heyəti üç kateqoriyaya bölünür:

1. konsulluq xidmətində olan və konsulluq funksiyalarını yerinə yetirən vəzifəli şəxslər;
2. inzibati-texniki iş yerinə yetirən konsul qulluqçuları;
3. xidmətçi heyət.

Azərbaycan Respublikası konsulluqlarının heyəti, funksiyaları, funksiyaların həyata keçirilməsi qaydası və digər məsələlər Azərbaycan Respublikasının 8 fevral 1994-cü il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konsul Nizamnaməsində öz əksini tapmışdır.

Konsulun təyin olunması və onun funksiyalarının xitam olunması

Konsullar, bir qayda olaraq, xarici işlər idarəsi tərəfindən təyin olunur. Təyin olunmuş şəxsə onun səlahiyyətlərini təsdiq edən xüsusi sənəd – konsul patentı verilir. Bu sənəddə həmin şəxsin adı, rütbəsi, tutduğu vəzifə, konsul dairəsi və konsulluğun yerləşdiyi yer göstərilir. Konsul patentı diplomatik kanallar vasitəsilə qəbul edən dövlətin hökumətinə göndərilir. Həmin dövlət (adətən, xarici işlər idarəsi), əgər təyin olunmuş şəxsə etirazı yoxdursa, onun öz vəzifələrinin icrasına başlamasına icazə – ekzekvatura verir. Ekzekvatura ya ayrıca sənəd, ya da konsul patentinin üzərində təsdiqləyici yazı şəklində olur. Ekzekvaturanın verildiyi andan konsul missiyası başlanmış sayılır.

Konsulluq dairəsinin hüdudları və ya konsulluq idarəsi başçısının dərəcəsi dəyişərkən, o, yeni patent və ekzekvatura almalıdır. Konsulluq heyətinin digər üzvləri üçün bu tələb olunmur; lakin qəbul edən dövlətin xarici işlər idarəsi onların təyinatı barədə məlumatlandırılmalıdır.

Diplomatik nümayəndəliklərin konsul şöbələrinin müdirləri üçün, bir qayda olaraq, konsul patentinin göndərilməsinə və ekzekvaturanın alınmasına ehtiyac yoxdur. Diplomatik heyətin digər üzvləri kimi, onların təyin olunması haqqında qəbul edən dövlətin müvafiq orqanına sadəcə olaraq məlumat verilir.

Konsulun missiyası aşağıdakı hallarda sona yetir:

- onu təyin etmiş dövlət tərəfindən konsulun geri çağırılması;
- konsulun persona non grata elan olunması;
- konsul patentinin müddətinin başa çatması;
- konsulluq dairəsinin yerləşdiyi ərazinin qəbul edən dövlətin suverenliyindən çıxması;
- konsulluq idarəsinin bağlanması;
- konsulluq münasibətlərinin xitam olunması;
- təmsil olunan dövlətlə qəbul edən dövlət arasında müharibə başlaması.

Konsulluqların və onların heyətinin imtiyaz və immunitetləri

Konsul imtiyaz və immunitetləri 1963-cü il Vyana Konvensiyasının preambulasında göstərildiyi kimi, «ayrı-ayrı şəxslərin mənfəəti üçün deyil, konsulluq idarələri tərəfindən öz funksiyalarının səmərəli həyata keçirilməsini təmin etmək üçün verilir». Konvensiyaya görə, konsulluqlar aşağıdakı imtiyaz və immunitetlərə malikdirlər:

- konsulluğun binalarının toxunulmazlığı (təxirəsalınmaz müdafiə tədbirlərinin görülməsini tələb edən yanğın və ya digər təbii fəlakət hallarından başqa);
- arxivlərin, sənədlərin və rəsmi yazışmaların toxunulmazlığı;

- konsulluğa mənsub olan əmlakın və nəqliyyat vasitələrinin toxunulmazlığı;

- bütün vergi və rüsumlardan azad olunma;

- öz dövlətinin hökuməti, diplomatik və konsulluq nümayəndəlikləri ilə sərbəst və maneəsiz əlaqə saxlanılması (o cümlədən, diplomatik və konsul kuryer və şifrlərindən istifadə etmək hüququ);

- bayraq və emblemdən istifadə etmək hüququ.

Konsulluqların heyəti üçün hansı imtiyaz və immunitetlərin nəzərdə tutulması ikitərəfli konsulluq konvensiyalarında müxtəlif cür həll olunur. Bir sıra bu cür konvensiyalarda, 1963-cü il Vyana Konvensiyasının əksinə olaraq, konsulluqların əməkdaşları üçün, demək olar ki, bütün diplomatik imtiyaz və immunitetlər nəzərdə tutulur. Vyana Konvensiyasının özündə isə bəzi məhdudiyyətlər əks olunmuşdur. Məsələn, 41-ci maddədə deyilir:

«1. konsulluğun vəzifəli şəxsləri, ağır cinayətlər törətdiklərinə görə səlahiyyətli məhkəmə orqanlarının qərarı ilə mümkün olan hallardan başqa, həbs edilə və ya həbsdə saxlanıla bilməzlər;

2. bu maddənin 1-ci bəndində göstərilən hallar istisna olmaqla, yalnız qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının icra edildiyi hallardan başqa, konsulluğun vəzifəli şəxslərinin azadlığı heç bir formada məhdudlaşdırıla bilməz».

Konvensiyanın 44-cü maddəsinə əsasən, göstərilən şəxslər ifadə vermək üçün məhkəməyə çağırıla bilirlər. Doğrudur, məhkəməyə gəlməkdən imtinaya görə onlara cəza tədbirləri tətbiq oluna bilməz. Qeyd edilənlərdən başqa, konsulluqların əməkdaşları və onların ailə üzvləri aşağıdakı imtiyaz və immunitetlərdən istifadə edirlər:

1. müəyyən vergi güzəştləri;

2. gömrük imtiyazları;

3. hərbi və digər şəxsi mükəlləfiyyətlərdən azad olunma və s.

NƏTİCƏ

Konsulluqların heyəti üçün hansı imtiyaz və immunitetlərin nəzərdə tutulması ikitərəfli konsulluq konvensiyalarında müxtəlif cür həll olunur. Bir sıra bu cür konvensiyalarda, 1963-cü il Vyana Konvensiyasının əksinə olaraq, konsulluqların əməkdaşları üçün, demək olar ki, bütün diplomatik imtiyaz və immunitetlər nəzərdə tutulur. Vyana Konvensiyasının özündə isə bəzi məhdudiyyətlər əks olunmuşdur. Diplomatik nümayəndəliklərin konsul şöbələrinin müdirləri üçün, bir qayda olaraq, konsul patentinin göndərilməsinə və ekzekvaturanın alınmasına

ehtiyac yoxdur. Diplomatik heyətin digər üzvləri kimi, onların təyin olunması haqqında qəbul edən dövlətin müvafiq orqanına sadəcə olaraq məlumat verilir.